

Таратута Світлана. Модернізм як літературний напрям: причини виникнення, своєрідність поетики / Світлана Таратута, Тетяна Мельник // Михайло Коцюбинський і український модернізм ХХ століття: до 150-річчя від дня народження письменника. – Серія: ХХ ст. від модерності до традиції. – Вінниця, 2015. – С. 33-36

Світлана Таратута, Тетяна Мельник

(Вінниця)

МОДЕРНІЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, СВОЄРІДНІСТЬ ПОЕТИКИ

У статті проаналізовано специфіку європейського модернізму на матеріалі творчості Дж. Джойса, М. Пруста, В. Вульф, Ф. Кафки, В. Фолкнера. Досліджено характер новацій в модерністській літературі ХІХ-ХХ ст. Виділено філософсько-естетичні риси європейського модернізму поч. ХХ ст. Уточнено причини виникнення та особливості поетики модернізму як літературного напрямку.

Ключові слова: модернізм, «плин свідомості», поетика, міфологізм.

Svitlana Taratuta, Tetyana Melnyk

MODERNISM AS A LITERARY MOVEMENT: ITS ORIGIN AND SPECIFICS OF POETICS

In this article the characteristic features of European modernism were analyzed on materials of the texts written by J.Joyce, M.Proust, V.Woolf, F.Kafka and W.Faulkner. There was studied the character of novations in modernistic literature by XIX-XX c. The authors highlighted the philosophic and aesthetic features of European modernism of XX c. and specified the causes of modernism origin and features of modernistic poetics as a literary movement.

Key words: modernism, poetics, mythology, stream of consciousness.

Друга половина ХІХ століття в літературі пройшла під знаком критичного реалізму, орієнтованого на соціально-історичну детермінацію діяльності літературного героя. Але вже на початку ХХ століття про себе заявляє новий літературний напрям – модернізм, за багатьма своїми рисами опозиційний реалізму. Модернізм як літературний напрям став предметом чисельних наукових розвідок (О. Гончаренко, Н. Горяча, Ю. Данілкова, О. Колотов, О. Ощепков, С.Сидорова тощо), але ще не всі аспекти з'ясовані.

Зокрема це стосується причин виникнення й особливостей поетики модерністських творів, що і становить мету даної статті.

У XIX столітті вважалося, що світ рухається вперед шляхом прогресу, що Всесвіт цілком підкориться розумній волі людей, що незабаром буде назавжди покінчено з невіглаством та стражданнями, духовний потенціал особистості розкриється до кінця та буде знищено все те, що заважає гуманістичній ідеї. На початку XX століття великі очікування поступово змінюються іронією та скепсисом, а після катастрофи – світової війни – починає царювати трагічне почуття реальності. Воно і стає сутністю епохи модерна. Мистецтво, що бере початок в цій епосі, називають модернізмом.

У самому загальному вигляді модернізм — назва ряду течій у мистецтві, що розвивалися в 20–40-і рр. XX ст. і характеризувались невір'ям у можливість мистецтва вплинути на життя, що спонукало письменників, які долучалися до них, шукати «самодостатніх» форм, будучи тим самим спадкоємцями декадентів.

Усвідомленим і навіть нерідко творчим завданням для модерністів була рішуча відмова від попередніх форм мистецтва та від оптимістичного світорозуміння, що стояло за ними. Модернізм відображав світ як царство хаосу, абсурду, жорстокості, відсутності свободи людини навіть у приватному житті, не говорячи вже про її безсилля перед обличчям історії, яка розвивається катастрофічно. Це був сильний художній напрям, який проіснував довгі роки та дав світу багатьох талановитіших письменників.

Знаковими для модернізму стали імена Джеймса Джойса, Марселя Пруста і Франца Кафки.

Модерністи виступили сміливими новаторами та експериментаторами в літературі та інших видах мистецтва (живопис, скульптура, музика), шукали нові прийоми та художні засоби самовираження, розкриття свого “я”, їх об'єднав інтерес до внутрішнього життя людини, світу його почуттів, до роботи свідомості та пам'яті, до передачі “плину свідомості”.

Для модернізму характерна нова концепція художнього образу світу та нова концепція особистості, що проявилася у міфологізмі, акцентуванні суб'єктивності індивідуального сприйняття.

Своєрідність поетики модерністської літератури визначається такими рисами.

1. Міфологічне моделювання світу.

Є. Мелетинський у своїй праці «Поетика міфу» аналізує феномен зв'язку міфологічної свідомості із літературою ХХ століття (зокрема, на матеріалі творів Дж. Джойса та Т. Манна): «Соціально-історичний підхід багато в чому детермінував структуру роману ХІХ століття, отже прагнення подолати ці рамки або піднятися над цим рівнем не могло не зруйнувати її в рішучий спосіб. Неминуче при цьому збільшення стихійності, неорганізованості емпіричного життєвого матеріалу як матеріалу соціального компенсувалося засобами символіки, в тому числі міфологічної». Отже автор роботи вважає, що «у цілому ряду авторів міфологізм доволі тісно зв'язаний з їхнім розчаруванням в «історизмі», зі страхом історичних потрясінь та невір'ям, що соціальні зрушення змінять метафізичну основу людського буття та свідомості» [2, с. 128].

Найяскравішим прикладом міфологічного моделювання світу у модерністській літературі можна вважати роман Дж. Джойса «Улісс», написання якого відображає бажання автора створити універсальне життя, модель світу. Дж. Джойс створює міф, у якому перетворюються споконвічні начала буття. Художній світ роману сполучає два плани – реальний і міфологічний. І якщо реальний план містить розповідь про один день з життя головних героїв твору, то міфологічний полягає в тому, що структура роману, назви частин, образи головних героїв – все має свої відповідності, паралелі в гомерівській «Одіссейі», побудованій на основі давньогрецьких міфів.

2. Відмова від соціально-історичного обґрунтування особистісних особливостей та поведінки людини.

Однією з головних рис реалізму є конкретно-історична обумовленість діяльності героїв літературних творів. Герої О. Бальзака, Ч. Діккенса, Г. Флобера, В. Теккерея діють у повній відповідності з історичною ситуацією, суспільним ладом, моральними нормами, що панують у країнах, в яких вони живуть. Вплив навколишнього середовища на героїв стає вирішальною силою, яка мотивує вчинки та спосіб мислення героїв. На відміну від реалістів модерністи шукають інші джерела мотивації поведінки людини, відмовляючи їй у соціальній обумовленості.

3. Передача "плину свідомості", звернення до сфери підсвідомості та ірраціонального в людині.

Отже саме у сфері підсвідомого, занурюючись у глибини внутрішнього світу людини, модерністи і бачать істинні причини її поведінки, головні чинники, що її мотивують.

Література «плину свідомості», як і фрейдистська література, була викликана до життя однією із найбільш впливових і популярних психологічних теорій, розроблених напередодні ХХ ст. Автором цієї теорії був відомий вчений, засновник експериментальної психології американець Вільям Джеймс. В. Джеймс визначає свідомість людини як безупинно плинний «потік». У поняття «свідомість» ним включаються не тільки завершені, логічно «оброблені» думки, але і «сенсорні враження», що можуть знаходити вираження в уривках думок, у недомовленостях.

До літератури «плину свідомості» нерідко відносять творчість Марселя Пруста.

У більш «чистому» вигляді «плин свідомості» зустрічається в творах Дж. Джойса. Він зображує свідомість героя як щось безупинно плинне, що текстуально виражається в миттєвому переході від однієї думки, часто неясно вираженої, до іншої, зовсім не пов'язаної з попередньою. Прикладом можуть служити численні «внутрішні монологи» Стівена Дедала, одного з головних героїв роману «Улісс», представлені саме у вигляді «плину свідомості». Так, в одному з них у свідомості героя в безперервний потік

сплітаються деталі пейзажу, спогади про вмираючу матір, тільки що прочитані товаришем рядки з вірша У. Йейтса:

«Хмара повільно наповзає на сонце, і густішою робиться в тіні зелень затоки. Вона була за спиною в нього, судина гірких вод. Пісня Фергуса. Я співав її, залишившись в будинку наодинці, приглушаючи довгі похмурі акорди. Двері до неї були відкриті: вона хотіла чути мене. Безмовно, з жалістю і благоговінням, я наблизився до її ложа. Вона плакала на своєму убогому одрі. Над цими словами, Стівен: над гіркою таємницею любові» [1, с. 134].

Зовсім очевидно, що свідомість «тече», її логічна зв'язаність відсутня. Стівен — представник ірландської інтелектуальної еліти. І не дивно, що в його «плин свідомості» вплітаються численні літературні, філософські, а не тільки життєві асоціації.

Таким чином, передача плинну свідомості дає можливість визначити рівень інтелектуального розвитку людини, характер її асоціативних зв'язків.

Отже, модерністи шукають мотивацію поведінки людини не стільки в конкретно-історичних умовах її існування, як це було в реалізмі, скільки у схованках підсвідомості.

Досить своєрідним є застосування методів «плину свідомості» у Вірджинії Вульф, багато в чому послідовниці Дж. Джойса.

4.Новий підхід до втілення просторово-часових категорій.

Модерністи схильні до експериментів з часом і простором. Це ми спостерігаємо у багатьох авторів. Так у своєму творі «В пошуках втраченого часу» М. Пруст фактично ілюструє положення психологічної теорії А. Бергсона, який розмежував фізичний і психологічний час, довівши, що тривалість певного проміжку часу для кожної людини залежить від його емоційної та значеннєвої насиченості. Тому в епопеї М. Пруста найбільшу увагу приділено не загальнолюдським або соціально значущим подіям, а тим деталям і подробицям, що більш за все впливають на душу й розум героя.

Отже час для нього «стискається» або «розтягується» на відміну від його реального плину.

Експерименти з часом спостерігаємо в романі В. Фолкнера «Шум і лють». Передані автором «плини свідомості» братів Компсонів, головних героїв твору, містять плин часу, що не збігається з його реальним виміром. Один з братів показаний нам як хвора, розумово не розвинена людина. Час він сприймає не так, як всі люди: для нього не існує вчора, сьогодні, завтра. Все для цієї дорослої дитини злилося у вічне сьогодні. Для того, щоб читач розумів, коли все ж таки відбуваються події, автор вставляє у цей «плин свідомості» репліки інших героїв з часовими позначками. Другий брат – людина, навпаки, інтелектуально розвинена, отримує вищу освіту в одному з кращих університетів світу. Його внутрішній світ глибокий і багатий, але сприйняття часу в нього теж не зовсім реалістичне. Нещастя, що сталося з його сестрою, в його уяві рівнозначне зупинці часу, який для нього і справді зупиняється. Він не розуміє, як час може спливати далі після такого. Він навіть хоче зупинити його – ламає стрілки годинника. Годинник не перестає йти, але починає показувати неправильний час. Отже психологічний час для героїв твору суттєво відрізняється від його реального виміру.

5. Невір'я у можливість створення цілісної картини світу та відмова від позиції авторського знання всього, що впливає з уявлення про ілюзорність знань про реальність.

Як вже було зазначено, модерністи сприймають світ як хаос, абсурд. Таким чином вони притримуються позиції неможливості його пізнання, а отже неможливості створення цілісної картини світу.

Абсурдним виступає світ у творах Ф. Кафки. У своєму романі «Процес» письменник не тільки створює парадоксальну ситуацію звинувачення людини у гріхах їй абсолютно невідомих, але і абсурдне вирішення цієї ситуації впродовж твору. Абсурд змальований письменником за допомогою доволі побутових деталей. Суди в романі знаходяться на горищах або у квартирах простих людей, щоб потрапити туди, необхідно

пройти через кімнати, де плачуть діти або через кухні, де сохне білизна чи вариться їжа. Всі люди навколо головного героя знають, що його обов'язково засудять, але ніхто не знає деталей справи. В результаті абсурдна ситуація вирішується не менш абсурдною смертю головного героя, яка в контексті твору розглядається як закономірна, адже позбавляє людину страждань нестерпного абсурдного існування.

Неможливість створення цілісної картини світу позбавляє автора його «всезнання», яким він володів у реалістичних творах. Оповідь підкреслено суб'єктивна. Для модерністів головним є не реалістичне відтворення подій, дійсності, а передача вражень від них оповідача або героя. Підкреслений суб'єктивізм сприйняття у зображенні оточуючого сполучається у творах модернізму з ігровим началом та іронією. Критерій “правди життя” вже не є метою і не сприймається як ознака вищої художності.

Список використаних джерел

1. Джойс Д. Улісс / переклад О. Терех за ред. Г. П. Кочура // Всесвіт. — 1966. — № 5. — С. 113–141.
2. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. — М.: Наука, 1976. — 406 с.

Відомості про авторів: **Таратута Світлана Леонідівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, **Мельник Тетяна Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.